

Toplum Bilimleri

Altı Aylık Hakemli Bilimsel Dergi

Vol: 7 Num: 14
Temmuz - Aralık 2013
ISSN 1306-7877

Ayşe ÇİL

İSLAM VE ATAERKİLLİK KARŞILAŞTIRMALI BİR PERSPEKTİF (*)

Öncelikle Kandiyoti, kadın meselesine Müslüman toplumlarda tarih-dışı bir yaklaşımdan söz etmektedir. Batı'da toplumsal cinsiyet ilişkilerine dair tarihsel araştırmaların çokluğuna karşı Müslüman toplumlarda kadın meselesi hala İslam dininin temel ilkeleri ve bunların kadınlar üzerine etkilerine ilişkin tarihdışı kabullerin egemenliğindedir. (s. 119.) Müslüman feministlerin ve gelenekçilerin bu konuda ortak olarak Kur'an'ı ve İslamı işaret etmesi (konuşurken) bu tarih-dışı yaklaşımı uzun ömürlü yapıyor.

İkinci olarak, kadınların sosyo-ekonomik dönüşüm süreçleri bağlamında, tarihsel ve siyasal aktörler olarak sağlam bir yer veren çok sayıda akademik çalışma da mevcuttur. Bu türdeki çoğu çalışma İslam'a özel bir ayrıcalık tanımıyor, toplumsal cinsiyeti, toplumsal dönüşüm ya da farklı toplumbilim disiplinlerinin söylemlerine bağlıyor. Bu nedenle, Ortadoğu'da kadınların ezilmelerinin-eğer varsa- özgüllüğü ve bu ezilmenin yeniden üretiminde İslami ideoloji ve pratiğin muhtemel rolü, gözden kayboluyor.

İslamiyet ile ataerkillik ilişkisi için şu iki şey söylenebilir:

-Ataerkillik, İslamiyetin uygulanmasını ve ideolojisini etkiliyor. (Çalışmalar bunu göstermekte.)

-İslamiyet'in yayılmasının, çeşitli akrabalık sistemlerini daha tekdüze ata-soylu ve atayerli bir biçim lehine değiştirdiği ve bunu cins ayrımını destekleyen mekânsal düzenlemelerle pekiştirdiği iddia edilmiştir. (Leila Ahmed, "Women

and the Advent of Islam”) Böylece öncelikle ataerkillik kavramının eleştirel bir şekilde irdelenmesi gerekiyor.

Ataerkillik, sorunlu bir kavramdır. Terimi özgürce ilk kullananlar radikal feministlerdir. Onlar, bu terimi erkek egemenliğinin neredeyse her biçim ve örneğine uyguladılar. Radikal feminizm içinde, ataerkillik, maddi temelleri cinsiyetler arası işbölümüne (ve özellikle üreme biyolojisinin gerçeklerine) dayanan, büyük ölçüde ideolojik alana atfedilen bir kavramdı. İkinci olarak, Marksist veya sosyalist feminizmin bakış açısı ise, cinsler arasındaki toplumsal ilişkiler maddi bir temel atfettiği ve ataerkilliği tarihsel dönüşümlerin konusu haline getirdiği için bazı avantajlara sahipti. Üretim tarzları ve biçimleri, işgücünün cinsiyete göre ayrımı, yaş ve toplumsal cinsiyet hiyerarşisi arasındaki karşılıklı ilişkilere verilen önem, toplumsal cinsiyetin psikodinamikleri ve kültürel yapılarının değişebileceği anlamına gelir.

Ester Boserup’un çalışmasında Sahra-altı Afrikasında yaygın olan kadına dayalı üretim sistemlerin özelliği, kadınların pazarlamadan ve çoğu dış işlerden sorumlu olmasıdır. Oysa Asya’da daha çok erkeğe dayanan üretim sistemlerinde ise kadınlar hem ekonomik destek hem de simgesel barınma anlamında erkeklere bağımlıdır. Genellikle aile onuru ve saygınlığının simgesi olarak tecrit edilirler (Müslüman kadınların örtünmesi veya Hindli purdah sisteminde olduğu gibi). Burada örtünmeyi tecridin bir aracı değil de kadınlar için dışarı çıkmada bir kolaylık olarak görmeye çalışmaya başlamamız gerektiğini ifade etmeliyim. Böylece biz kadınlar hem dinimizi yaşayıp hem de kamusal alanda çalışabiliriz.

Jack Goody, Boserup’un tiplemesini (iki ideal tip) miras biçimleriyle bağlantılandırarak tamamlar. Jack Goody, Avrasya’nın tipik saban tarımı, erkek çiftçiliği, ayrı hak intikali (yani iki taraflı miras) ve tek eşlilik gibi özellikleri arasında görgül bir bütünlük olduğunu, kadın ağırlıklı çapa tarımının homojen miras yoluyla (anasoylu ya da atasoylu), çok eşlilik ve başlık ile birlikte görüldüğü Afrika’yla karşıtlık oluşturduğunu belirtir. Bu gelişmelerle ataerkillik kavramı, birikim süreçleriyle ilişkilendirme çabaları sonucu, giderek esas olmaktan çıkmış ve kapitalizmin işleyişinin bir yan ürününe indirgenmiştir.

Germaine Tillion ise, kadınların kapatılmasını kabile toplumunun evrimleşemeyip bozulmasının sonucu ve savunmacı bir tepki olarak görüyor. İslami kurallar bu süreçte arizidir.

Farklı erkek egemenlik sistemlerini tanıyabilmenin bir yolu, kadınların içinde bulundukları ortama uyum biçimlerini incelemektir. Burada Kandiyoti ataerkil pazarlık terimini ileri sürmektedir. Bu terim, iki cinsiyetin de uzlaştığı ve rıza gösterdiği ama bununla birlikte karşı koyulabilen, yeniden tanımlanabilen ve gözden geçirilebilen cinsiyet ilişkilerini düzenleyen bir kurallar dizisinin varlığına işaret eder. Ataerkil pazarlıklar, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden mü-

zakeresi ya da mücadele için yeni alanlar açan tarihsel dönüşümler açıktırlar. Kandiyoti, bunu daha iyi gösterebilmek için erkek egemenliğinin iki sistemini- iki ideal tipi- (Sahra-altı Afrika, Ortadoğu ve Güney Asya) karşılaştırmaktadır. Kandiyoti bu makalede, İslamiyet'in farklı erkek egemenliği sistemlerini ne ölçüde içerdiğini ve Ortadoğu'da cinsiyet ilişkilerinin İslamiyet ile "klasik ataerkillik" olarak nitelediği sistem arasındaki özel çakışma tarafından etkilenme ihtimalinin boyutlarını ortaya koymaktadır.

Özerklik ve Protesto: Sahra-altı Afrika'ndan Bazı örnekler

Bu bölgede kadınlar, emeklerine düşük değer biçilmesi girişimlerine karşı direnirler ve kocalarının ürünlerine el koymasını reddederler. Bu kadın direnişi- Sahra-altı Afrika'nda, var olan özerklik alanlarını korumaya yöneliktir. Burada İslamiyet öncesi farklı evlilik kuralları ve anasoylu eski sistem üzerine gelen İslamiyete karşı bir direniş söz konusu. Bu yüzden atasoylu bağları öne çıkaran ve erkekleri karılarının tüm sorumluluğunu üstlenmekle yükümlü kılan İslamiyet'e karşı, kadınlar daha güçlü olabildikleri İslamiyet öncesi sistemin özelliklerine inatla sarılıyor gibidir.

Kadınları bu yeniden yorumlama ve kültürel müzakere süreçlerinin aktif katılımcıları olarak sunmak, Müslüman kadınların ataerkil egemenliğin pasif kurbanları olarak tasvir edilmelerini düzeltici bir etki gösterir.

Boyun Eğme ve Yönlendirme: Klasik Ataerkillik ve Kadınlar

Kadınların direnişinin yukarıdaki örnekleri, kadınların klasik ataerkillik olarak Kandiyoti'nin tanımladığı sistemle uzlaşmaları ile çarpıcı bir zıtlık oluşturuyor. Klasik ataerkilliğin en açık örnekleri, Kuzey Afrika'da, Müslüman Ortadoğu'da (Türkiye, Pakistan ve İran dahil), Güney ve Doğu Asya'da (özellikle Hindistan ve Çin) bulunur.

Klasik ataerkilliğin yeniden üretiminin anahtarı, aynı zamanda tarım toplumlarındaki köylülüğün yeniden üretimi ile de ilişkili olan atasoylu geniş hanenin işleyişinde yatar. Burada söz konusu olan, en yaşlı erkeğin, daha genç erkekler de dahil, tüm aile bireyleri üzerinde otorite sahibi olmasını sağlayan ataerkil geniş ailenin ortaya çıkışıdır. Kızlar, bu ataerkillik içinde yalnızca bütün erkekler tarafından değil, kendilerinden yaşlı olan kadınlar, özellikle kayınpalideleri tarafından ezilirler. Atasoylu- atayerli bileşimin kadınlar için sonuçları yalnızca dikkat çekici ölçüde benzer olmakla kalmaz, aynı zamanda Hinduizm, Konfüçyüsçülük ve İslamiyet gibi kültürel ve dini sınırları aşan denetim ve itaat biçimlerini gerektirir.

Aile onuru ve prestijinin kadınların kapanması ve namusuna dayandığı hallerde, kadınlar ekonomik zorluklarla karşılaşacak bile olsalar, kuralların yı-

kılmasına karşı direneceklerdir. Bu durumda eve bağımlılık ideolojisinin düşük ücretle evde çalışmaya sebep olması örneğinde, ideoloji, elverişli ucuz işgücü tarafından üretilen kazançlı ihraç metalleri üretiminde maddi bir güç işlevi görüyor. Bu nedenle klasik ataerkillik alanlarında kadınlar genellikle hem hane-deki hem de piyasadaki elverişsiz emek ilişkilerine direnemiyorlar ve genellikle emeklerinin değersizleştirilmesine yol açan kısıtlayıcı kurallara dayanabildikleri sürece bağlı kalıyorlar. İktidar konumlarındaki döngüsel değişimler, aile onuru-na ilişkin kabullerle birleştiğinde, kadınlar ezilmelerinin tuzaklarını kendi elle-riyle kurmuş oluyorlar.

Klasik ataerkilliğin ahlaki düzeninin, bunun yanı sıra da erkeklerin kadın-lara ve yaşlıların gençlere hükmedebilmesi, belli maddi koşullara bağlıdır. Bu koşullardaki değişimler, değer düzenini ciddi olarak aşındırabilir. M. Cain, S. R. Khanan ve S. Nahar tarafından özet olarak ifade edildiği gibi, bu, sistemin hem anahtarı hem de çelişkisidir: "erkek sorumluluğu toplumsal beklentiler aracılı-ğıyla denetlenirken erkek otoritesinin maddi bir temeli vardır."

Ataerkil Pazarlığın Çöküşü: Muhafazakarlığa Dönüş mü, Radikal Protesto mu?

Klasik ataerkilliğin maddi temelleri yeni piyasa güçleri, kırsal kesimde kapitalist-leşme ve ekonomik marjinalleştirilme ve yoksullaşma süreçlerinin etkisi altında çöküyor. Klasik ataerkilliğin çöküşü, genç erkeklerin babalarından daha erken bağımsızlaşması ve baba hanesinden daha erken ayrılmalarıyla sonuçlandı. Bu süreç kadınların kaynanaların denetiminden kurtulmaları ve kendi hanelerinin başına daha erken yaşta geçmelerine yol açarken aynı zamanda, bu kadınların ileride itaatkar gelinlerle çevrili olacaklarına ilişkin beklentilerinin de sonu de-mekti.

Mernissi, Müslüman toplumlar örneğinde kadın-erkek rollerine ilişkin de-rinlerde kökleşmiş imgeler ve beklentiler ile gündelik hayatın değişen gerçekliği arasındaki uyumsuzluğun psikolojik olarak bozucu etkilerini yorumlar.

İhlal edilmiş pazarlıklar, ideolojik düzeyde bir günah keçisi arayışını ve daha geleneksel bir düzenin istikrarına duyulan özlemi ya da değişimin fazla ileri gi-debileceği veya vahim sonuçlar doğurabileceği yolunda karmaşık bir duyguyu kışkırtıyor gibi görünüyor.

Toplumsal cinsiyet düzenlemelerine meydan okunduğunda Müslüman ve Müslüman olmayan toplumlarda da toplumsal ve dini muhafazakarlığa sarılma görülüyor. Batı'daki kadın muhafazakarlığı ile Ortadoğu'daki Müslüman kadın-ların militanlığını bir araya getiren, kadınların çıkarlarının, onlara güvence ve itibar sağlayacak özgün ataerkil pazarlığın onarılmasında yattığının ortak kabu-lüdür.

Kandiyoti, Ortadoğulu kadınlarla ilgili literatürdeki temel zayıflıklardan birinin, ideoloji ve pratik olarak İslamiyet'in ataerkillik ile karıştırılmasından kaynaklandığını öne sürüyor. Gerek İslamiyet'in gerekse ataerkilliğin tek tipmiş gibi algılanmaları bu yanılgıyı teşvik ediyor. Kandiyoti bir alternatif ararken, ataerkil sistemlerin farklı niteliklerini kavrayabilmek için kadınların kullandığı uyum ve direnme stratejilerini sergileyen örnekler sunar (Sahra-altı Afrika ve Ortadoğu).

Genel bir ataerkillik kavramı yerine daha dar tanımlı ataerkil pazarlıklara odaklanmak, dönüşüm süreçlerine ilişkin ayrıntılı çözümlemeler için daha yararlı bir bakış açısı sunar.

Ataerkil pazarlıkların bir normal düzeni, bir de dünyada neler olup bittiğine ilişkin yorumumuzu değiştiren kriz dönemleri olduğu gösterilebilir. Nitekim, klasik ataerkilliğin normal düzeninde ekonomik zorluk ve güvencesizliklere maruz kalan pek çok kadın vardı. Çağdaş sosyo-ekonomik dönüşümlerin evlilik ve boşanma, hane biçimi ve cinsiyetçi işbölümü üzerindeki etkisi, dönüşsüz bir biçimde kadınlar ve erkekler arasındaki anlaşmaların temelindeki içkin, köklü kabullerin sorgulanmasına yol açtı; Müslüman toplumlar ise bu süreçlerden muaf kalmadılar.

Her ne kadar İslamiyet her bağlamda cinsiyet ilişkileriyle ilgili kendi kurallarını getiriyorsa da, karşılaştığı çeşitli kültürel yapılarla farklı uzlaşmalara varıyor. İslam uygarlığının merkezi alanlarının tarihsel olarak klasik ataerkillik alanları ile çakışması bu çeşitlilikleri gözden saklıyor ve İslami kurallarla özgül bir ataerkillik tipinin işleyişinin birbirine karıştırmasını kolaylaştırıyor.

Siyasal İslam, ataerkil pazarlıkların çöküşü ile hızlı ve genellikle de ürkütücü toplumsal dönüşüm süreçlerinin yarattığı belirsizlik alanlarındaki boşluğa hitap eder. Ancak aile ve cinsiyet ilişkilerinin kendisinin yaygın şekilde "ideolojileştirilmesi", İslamiyet'in kendisine mal edilemeyecek, tamamen modern bir tarihsel olgudur.

Kandiyoti İslamiyet'le bağlantısını kurduğu farklı düzeylerin-akrabalık sistemleri, devlet ve siyasal ideolojiler- birbirine karışmaması, çözümlemede ayrı tutulması gerektiğini söylemektedir.

Notlar

- (*) Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, çev. Aksu Bora, Fevziye Sayılan, Şirin Tekeli, Hüseyin Tapınç, Ferhunde Özbay, İkinci basım, Metis Yay. İst-2007. Bu kitabın ss. 119-145'in bir değerlendirmesi.